

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ AGENTLIYI

MİRAS
Mədəni İrsin Üyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

mədəni irs ustad məktəbi

MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz XƏLİLLİ

BAKİ - 2025

Kitabın məzmunu “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Xəlilli, Fariz. (Hazırlayan). (2025). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. Bakı: Xan.

16-25 iyul 2025-ci il tarixlərində “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi ilk dərslərinə başlamışdır. Dərslər müxtəlif mədəni irs mövzularında olub, Azərbaycan, Türkiyə, İtaliya irs mütəxəssisləri tərəfindən aparılmışdır. Təlimçilərin mühazirələri tədris vəsaiti şəklində nəşrə hazırlanmışdır.

Elmi redaktor: Prof.Dr. Qafar Cəbiyev

Rəyçilər: Prof.Dr. Kübra Əliyeva

Prof.Dr. Şikar Qasımov

Tərcümə: Fariz Xəlilli

Dizayn: İntiqam Məhəmmədli

Koordinator: Məleykə Hüseynova

Fotolar: Nicat Nağızadə, Fariz Xəlilli, Elmira Abbasova, Fidan Xəlilli, Fərid Xəlilli

ISBN: 978-9952-8561-2-5

© “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, 2025

MÜNDƏRİCAT

Prof.Dr. Qafar Cəbiyev - MƏDƏNİ İRS USTAD MƏKTƏBİ KURSUNA GİRİŞ VƏ YA MƏDƏNİ İRSİN TƏDQIQI, QORUNMASI VƏ TƏŞVİQİ İSTİQAMƏTİNDƏ PRIORİTETLƏR: ƏNƏNƏVİ YANAŞMALAR VƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR.....	6
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1006	
Prof.Dr. Luici Skrinzi - ZƏRGƏRPALAN HAMAMI: BEYNƏLXALQ TƏDQIQAT VƏ KONSERVASIYA MİSSİYASI.....	18
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1018	
Dr. Fariz Xəlilli - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİNDƏ ARXEOLoji TƏDQIQATLAR	25
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1025	
Məleykə Hüseynova - MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏNZİMETMƏ	43
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1043	
Dos.Dr. Günel Seyidəhmədli - AZƏRBAYCANIN TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUQLARI.....	65
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1065	
Prof.Dr. Şikar Qasımov - AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN YUNESKO-DAKI YERİ.....	87
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1087	
Dos.Dr. Pərvin Ahançı - TARİXİ-MƏDƏNİ İRSİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI	103
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1103	
Dos.Dr. Həbibə Əliyeva - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİ ÜZƏRİNDƏKİ EPİQRAFİK TƏDQIQATLAR	129
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1129	
Dr. Şəhla Xəlilli - DÜNYA YADDAŞI: ƏLYAZMA İRSİ	142
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1142	
Dr. Nəzmin Cəfərova - MUZEYLƏR MƏDƏNİ İRSİN KEŞİYİNDƏ.....	154
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1154	
Gülşən Hüseynova - FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI MƏDƏNİ İRSİN MÜHAFİZƏSİ.....	185
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1185	
Arzu Həsənlı - MƏDƏNİ İRSİN SOSİALLAŞMASI VƏ ONUN CƏMİYYƏT ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ.....	205
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1205	
Aidə Məlikova - MƏDƏNİ İRS TURİZMİ	211
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1211	
Prof.Dr. Zəhidə Məmmədova, Dos.Dr. Məhəmməd Nurməmmədov - MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN BƏRPASI VƏ KONSERVASIYASI.....	224
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1224	
Cəlaləddin Küçük, Nədirə Mınə Yar - BƏRPA VƏ KONSERVASIYADA MATERİALLAR.....	246
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1246	
Əfqan Quliyev - BƏRPA LAYİHƏLƏRİNİN HAZIRLANMASI VƏ UĞURLU TƏCRÜBƏLƏR.....	259
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1259	
Prof.Dr. Qafar Cəbiyev, Dr. Fariz Xəlilli, Dr. Elmira Abbasova - Bakı şəhəri Yasamal rayonu Həmidəğa Hüseynzadə küçəsində yerləşən Hamam binası daxilində və ətrafında konservasiya və təmizləmə işləri çərçivəsində aparılan arxeoloji tədqiqatların HESABATI.....	263
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1248	

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN YUNESKO-DAKI YERİ

Şikar Qasimov

Tarix elmləri doktoru, professor

Bakı Mühəndislik Universiteti

<https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1087>

Giriş. Sələflərimiz çox zəngin maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri yaratmışlar. Azərbaycan ərazisində bu nümunələr yetərincə qeydə alınmışdır. Belə abidələr hər bir xalqın tarixinin, mədəniyyətinin və inkişafının əyani göstəricisidir. Ən əsası, Azərbaycan ərazisində belə abidələrin sayı həddən artıq çoxdur və onların yaşı əsrlərlə hesablanır. Maddi mədəniyyət abidələri ilə yanaşı, dini xarakterli məbədlər də bu ərazilərin tarixinin qədimliyini və zənginliyini özündə əks etdirir.

Qobustan qayaqlarında, Azıx mağarasında, Laçın, Kəlbəcər və digər yerlərdə ilk insanın əl işlərinin dövrümüzədək gəlib çıxmasında təbii coğrafi amillər də əsas rol oynamışdır. Aşkar edilmiş mağaralar, sığınacaqlar və memarlıq abidələri sübut edir ki, bu yerlər sivilizasiyaların qovuşaraq yaratdığı mədəniyyətin beşiyi, ilk insan məskənləridir.

YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına salınan qiymətli arxeologiya, mədəniyyət və mənəviyyət nümunələri dünyada Azərbaycanın əsas görüntüsüdür. Belə ki, YUNESKO-da təmsil olunan Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətinin mədəni göstəricisi olan xalçalarımız, muğam və aşıq sənətimiz, musiqi alətlərimiz, möhtəşəm İçərişəhərimiz və Qobustanımız dünyanın möcüzələri kimi insanları özünə cəlb etməklə yanaşı, həm də belə çoxsaylı tarixi-mədəni abidələrimiz dövlətçilik tariximizin və mədəniyyətimizin danışan dilidir.

Musiqi. Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni inkişafını izlədikcə bir daha aydın olur ki, mədəni həyatda əsas rol oynayan sahələrdən biri musiqidir. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin çox qədim tarixi var. Araşdırmalar göstərir ki, Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan musiqi incəsənəti çətinliklə olsa da inkişaf etmişdi. Bu mənada Azərbaycan musiqi sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyov musiqi mədəniyyətindən bəhs edərək yazırdı: “Azərbaycan türklərinin istedadı, musiqicə nə Osmanlı türklərindən, nə də qonşu iranlılardan heç də geri qalmır. Qafqaz millətləri içərisində isə musiqiyə ən müstəid olanları Azərbaycan türkləridir desək, zərrəcə mübaliğə olmaz. Bunların bir çoxu məşhur xanəndə və sazəndələri deyil, yalnız özləri içində, bəlkə Ümumqafqaz millətləri arasında tanınmış və şöhrət qazanmış musiqiçilərdir. Tarzən sadıqcanların, xanəndə əbdülbağların, aşıq nəcəfquluların adları və sədələri Qafqazın hər bir yerində məşhur olub beynəlmiləl bir mahiyyətdə ad qazanmışlar” (Hacıbəyov, 1985: 177).

Ü.Hacıbəyovla yanaşı, milli musiqi mədəniyyətimizin tarixinə yaxından bələd olan Nəriman Nərimanov da Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafına böyük qayğı göstərmiş, Ü.Hacıbəyov və Müslüm Maqomayev kimi sənətkarlara qayğı ilə yanaşmışdı. Musiqi mədəniyyətini yüksək səviyyəyə qaldırmaq onun arzusu olmuşdur. Ancaq belə bir dövrdə milli opera sənətinin inkişaf yolları barədə kəskin diskussiyalar gedirdi. Diskussiyalarda inqilaba qədərki muğam operalarını və bir sıra mədəniyyət “xadımləri”ni primitiv elan edirdilər. Avropa tipli operalar yaradıla-

nadək, opera teatrını bağlamaq məsələsini qaldırırdılar. Başqa biriləri isə yalnız muğam əsasında yazılmış operanı milli, dinləyicilərin estetik zövqlərinə cavab verən opera hesab edirdilər. XX əsrin əvvəllərində milli musiqi alətlərini Avropa alətləri ilə dəyişməyi təklif edən “islahatçılar” da tapılmışdı.

Xalq Maarif Komissarlığının 1929-cu ilin fevralında qəbul etdiyi qərarla deyilirdi: “Konservatoriyanın bütün pillələrində peşəkar kurslarda məcburi təlim olan tərda çalmağı öyrənmək tədris planından çıxarılсын, Şərq orkestri ləğv olunsun, tar üzrə təhsil alanlar Avropa alətləri siniflərinə paylanılсын” (Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). f. 57, siy. 1, iş 1164: 13). Xalq maarif komissarı M.Quliyev də etiraf edərək demişdi: “Musiqi məktəblərinə gəldikdə isə siyasətimiz bu musiqi təhsilini avropalaşdırmağa yönəltməkdir”. Müəyyən qüvvələr tərəfindən təkcə xalq çalğı alətlərinə deyil, həmçinin simfonik orkestr üçün yazılmış Şərq musiqi əsərlərinə qarşı da etinasız münasibət göstərilirdi. Bunlara qarşı Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev və onların həmfikiriləri çıxış edirdilər. Azərbaycan incəsənətinin qabaqcıl nümayəndələri canlı mahnı-musiqi folklor ənənələrini inkar edən, hətta tar və digər musiqi alətlərindən istifadə olunmasına qadağa qoyulmasını təklif edən nihilistlərin müqavimətini dəf edərək, Azərbaycan musiqisinin inkişaf yollarını düzgün istiqamətləndirə bilmişlər.

Milli musiqi mədəniyyətinin inkişafı üçün mühüm tədbirlər görən N.Nərimanovun imzası ilə 1920-ci il sentyabrın 16-da verilən dekretə əsasən Azərbaycan ərazisində olan bütün musiqi və not mağazaları mövcud malları ilə birlikdə milliləşdirilmiş hesab olunmuşdu (ARDA, f. 410, siy. 1, iş 12: 20). Həmin ilin 14 oktyabrında verilmiş dekretə görə isə musiqi alətləri, o cümlədən royal, pianino, simli və nəfəs alətləri, qrammofonlar, vallar və b. kimə mənsub olmalarından asılı olmayaraq dövlət mülkiyyəti elan edilərək Xalq Maarif Komissarlığının ixtiyarına verilmişdi (Paşayev, 1986: 161).

Musiqi təhsilini zəhmətkeş kütlə içərisində yaymaq məqsədilə Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 10 iyul və 14 oktyabr tarixli dekretləri ilə bütün musiqi alətləri dövlət mülkiyyəti elan edilmişdi (ARDA, f. 57, siy. 5, iş 1: 50). Konservatoriyanın Şərq şöbəsi Üzeyir Hacıbəyovun xüsusi qayğısı sayəsində geniş zəhmətkeş kütlənin musiqi mədəniyyətinə yiyələnməsində misilsiz rol oynamışdı. Musiqi təhsilini təkmilləşdirmək məqsədilə 1921-ci il avqustun 26-da Azərbaycan SSR XKS-nin dekretinə əsasən müsəlman Şərqində ilk musiqi akademiyası təsis olundu (Azərbaycan tarixi, 2000: 242). Azərbaycanlı balalarını konservatoriyaya qəbul etmək üçün 1922-ci ildə Üzeyir Hacıbəyov ilk peşəkar Azərbaycan musiqi məktəbini yaratdı. Sonradan texnikuma çevrilən bu məktəb 1926-cı ildə konservatoriyaya birləşdirilərək milli musiqiçi kadrların tərbiyəsi probleminin həllini sürətləndirdi (ARDA, f. 57, siy. 1, iş 343: 77).

Bu dövrdə konservatoriyada Azərbaycan xalq mahnı və nəğmələrini öyrənən və toplayan komitə fəaliyyət göstərirdi (ARDA, f. 57, siy. 1, iş 410: 83). Bu sahənin inkişafında 1926-cı ilin mayında təşkil edilən Dövlət Elm Şurasının (DEŞ) elmi-bədii bölməsinin böyük rolu olmuşdu (ARDA, f. 57, siy. 7, iş 11: 33). Onun əsas vəzifələrindən biri xalq mahnı və havalarını toplammaq, yazmaq və xalq musiqisini öyrənmək idi. Bundan başqa, M.Maqomayev də Azərbaycanın rayonlarında, xüsusilə Şuşada musiqi məktəblərinin açılmasını ən yaxın vəzifələrdən biri hesab edirdi. O, incəsənətin kütləvililiyini artırmaq üçün fəhlə klubları şəbəkəsinin genişləndirilməsini, öz fəaliyyət dərnəklərinin artırılmasını “ən mühüm qayğılardan biri” adlandırırdı. Azərbaycan xalq çalğı orkestrini peşəkar səviyyəyə çatdırmaq üçün əsaslı iş aparmağı da məsləhət bilirdi (Hüseynov, 1989: 42-43).

Bunlardan sonra, 1927-ci ildə Bakıda “Azərbaycan türk el nəğmələri” kitabı M.Maqomayevin

redaktorluğu ilə çap olundu. Kitabda Üzeyir və Zülfüqar Hacıbəyovlarla yanaşı, Müslüm Maqomayevin də toplayıb nota aldığı mahnılar yer alırdı. Mahnıların əksər hissəsi Cabbar Qaryagdı oğlunun ifasından nota köçürülmüşdü.

Aşıq və xanəndəlik sənəti. Azərbaycan musiqisinin qədim və əsas sahələrindən biri də aşıq sənətidir. Aşıq sənəti elə bir zəngin yaradıcılıq sahəsidir ki, o, bir neçə peşəni özündə birləşdirir. Saz ifa edən hər kəs özündə musiqiçi, müğənni və aktyor peşələrini təcəssüm etdirməlidir. Bu barədə SSRİ xalq artisti Bülbül yazırdı: "...Aşıq sənəti xalqın bütün təbəqələrini əhatə edərək, xalqımızın nəcib duyğularını, vətənimizin təbii gözəlliyini, həyatın rəngarəng lövhələrini şeirdə, sözdə, vəzndə, səsdə, çalğıda ilbəl artırmış, bütün gözəlliyi və məlahəti ilə bizə çatdırmışdır" (Məmmədova, 1967: 195).

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan milli musiqisi xalq yaradıcılığı, xanəndəlik sənəti və aşıq yaradıcılığı ilə inkişaf etmişdir. Zənginliyi və qədimliyi ilə seçilən bu üç yaradıcılıq sahəsi daim bir-birini tamamlamış, zənginləşdirmiş və eyni zamanda hər biri özünəməxsusluğunu - orijinallığını qoruyub saxlamışdır.

Aşıq sənəti daha qədim və çoxşaxəlidir. O, öz ədəbi gücünü xalq şeirindən alır. Buradan da görünür ki, xanəndəlik sənəti kimi aşıq yaradıcılığı da Azərbaycan milli musiqisinin əsas qida mənbələrindən biridir. Məlumdur ki, aşıqlar hələ qədim zamanlardan kəndlərdə çalıb-oxuduqlarına görə yaradıcılıqlarında kənddə yaşayanların mənəvi aləmini vəsf etmişlər. Aşıq sənəti fərdi yaradıcılıq olmasına baxmayaraq, çoxşaxəlidir: aşıq özü çalır, özü oxuyur, şeir deyir, oynayır və həm də özünü müşayiət edir. Bunun nəticəsidir ki, aşıq istənilən yerdə onu xüsusi dəvət etmədən məclis qura bilir.

Aşığın üzünə həmişə qapılar açıq olub. Hər hansı bir kənddə və yaxud səfərdə xoşməramlı bir yığıncaq, toy, düyün gördükdə, aşıq sazını götürüb həmin bölgənin adətlərinə uyğun olaraq nağıl və ya dastan başlayır və oxuyur. El arasında buna görə deyilir: "Aşığın sazı çiynində, sözü qəlbində və boğazındadır".

Aşıqlar əsasən kənd toylarında çıxış edirdilər. XIX əsrin sonlarından etibarən kənd toylarına xanəndə dəstələri dəvət edilməyə başlanmışdı. Artıq bu toylarda həm xanəndə, həm də aşıq dəstələri çıxış edirdi. Lakin xanəndələrin kənd toylarına dəvət olunması tədricən aşıq dəstələrini sıxışdırırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, xanəndələr yalnız dəvət olunan yerlərə gedə bilərdilər, çünki onlar tarın və kamançanın müşayiəti olmadan məclis qurub oxuya bilmirdilər.

Bu məsələləri şərh etməkdə məqsəd milli musiqi sənətinin inkişafında aşıq sənətinin keçdiyi tarixi yolu işıqlandırmaq, xanəndəlik sənəti ilə olan fərqli cəhətləri və aşıq sənəti ilə birgə əlaqələri ortaya qoymaqdır. Maraqlıdır ki, aşıq və xanəndəlik sənəti tarix boyu bir-birinə çox yaxın əlaqədə inkişaf etmişdir. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, ta qədim zamanlardan aşıqlar xalq yaradıcılığından bəhrələnmiş, bu da onları daim xalqla birgə inkişaf etdirmişdir. Xanəndələr isə aşıq havalarını öz ifa üslubuna uyğunlaşdıraraq muğamı zənginləşdirmişlər.

Gəncə, Qarabağ və Şirvan aşıqları məşhur xanəndələrdən Cabbar Qaryagdıoğlu, Mirzə Məhəmməd Həsənin zəngülələrini aşıq sənətinə gətirmişlər. Bir çox aşıqlar isə xanəndə guşələri və xalları hesabına aşıq sənətini zənginləşdirmişlər. Milli musiqimizin inkişafında mühüm rol oynayan bu iki sənət tarix boyu məclislərimizin yaraşığı olmuş, xalq həmişə onlara hörmətlə yanaşmış və məclislərin başında əyləşdirmişdir. Təsədüfi deyil ki, el içində aşıqlar haqqında ən xoş sözlər deyilmişdir.

Azərbaycan aşiq sənəti tarixində Tufarqanlı Abbas, Qurbani, Xəstə Qasım, Aşiq Valeh, Pəri, Ələsgər, Nəcəfqulu və Abbasqulu kimi ustad aşıqların adları bu gün də böyük hörmətlə çəkilir. Bu görkəmli el sənətkarları muğam musiqisindən də məharətlə bəhrələnmiş və istifadə etmişlər. Klassik xanəndələrdən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Mirzə Məhəmməd Həsən, Cabbar Qaryağdıoğlu, Segah İslam, Seyid Şuşinski və Bülbül muğamatı genişləndirmək üçün aşiq və xalq mahnılarını muğamata daxil etmişlər. Məsələn, “Arazbarı”, “Şikəstə”, “Bayatı”, “Kürd-ovşarı”, “Kəsmə şikəstə”, “Şirvan şikəstəsi” və digər aşiq musiqisi nümunələrini zildə oxumaqla muğamata aşılaraq zənginləşdirmişlər. Aşıqlar da öz yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmək üçün “Sarəng”, “Şikəsteyi-fars”, “Qatar-bayatı”, “Bayatı-Qacar”, “Kürdi-Şahnaz” və “Bayatı-Əcəm” kimi muğam nümunələrindən istifadə etmişlər.

Aşıqlardan muğam musiqisinə daha yaxın olan və yaradıcılığında muğamata tez-tez müraciət edən Aşiq Abbasqulu olmuşdur. O, görkəmli bir muğam ifaçısı kimi də şöhrət qazanmışdır. 1850-ci ildə Ağdamın Gülablı kəndində anadan olmuş Abbasqulu Valeh, Qəmbər, Nəcəfqulu kimi məşhur aşıqların vətəninə doğulmuşdur. O, Aşiq Valehin nəvəsi idi. Heç bir məktəb və mədrəsədə təhsil almamış, lakin çox gəzmış, məclislərdə və el şənliklərində iştirak etmiş, aşıqların ifalarını dinləyərək mahnıları öyrənmişdir.

Abbasqulu əvvəlcə Aşiq Nəcəfqulunun dəstəsinə qoşulmuş, qoşanağara çalmış və bir müddət dəmkəşlik etmişdir. Lakin arzusu saz çalmaq və el aşığı olmaq idi. Tezliklə saz çalmağı, oxumağı və yazmağı öyrənərək Aşiq Həsənin dəstəsinə qoşulmuşdur. Vaqif, Valeh və Zakir kimi sənətkarların gəraylı, qoşma və müxəmməslərini ifa edərmiş, bədahətən söz deyib qoşmalar qoşarmış. Aşığın həyatında Aşiq Ələsgərlə Gülablıda görüşü mühüm rol oynamışdır. Aşiq Ələsgərin Valehin “Vücutnaməsi”ni oxumasını istəməsi və onu tərifləməsi Qarabağda geniş yayılmışdı (Şuşinski, 1985: 97). Sonralar Abbasqulu böyük tarzən Sadıqcanın ansamblında çalışmış, Şərq muğamlarının sirlərini öyrənmişdir. XIX əsrin ikinci yarısında Sadıqcanın ansamblı bütün Qafqazda məşhur idi. Abbasqulu bu ansamblın tərkibində Cənubi Qafqazın böyük şəhərlərini gəzmış, Tiflisdəki konsertlərdə iştirak etmiş, Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Bülbülcan, Cabbar Qaryağdıoğlu kimi sənətkarlarla tanış olmuşdur. O, Sadıqcanla birlikdə Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın sarayında məclislərdə çıxış etmişdir.

Xan qızı Abbasqulunu “Məclisi-üns” ədəbi məclisinə dəvət etmiş, ifasını bəyənmiş, lakin şeirlərin düzgün tələffüzünə diqqət yetirməsini tövsiyə etmişdir. Bundan sonra Abbasqulu Zakirin və Ələsgərin şeirlərini əzbərləyib ifa etmiş, Xan qızının ona verdiyi qəzəlləri muğam üstündə oxumuşdur (Şuşinski, 1985: 99). Beləliklə, Şuşanın musiqi həyatı, ədəbi məclislər və görkəmli sənətkarlarla ünsiyyət Abbasqulunun kamil bir aşiq kimi formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Aşiq Abbasqulu zəngülələrə, muğam guşələrinə dərinlən bələd idi. “Misri”, “Qəhrəmanı”, “İrəvan çuxuru” və “Koroğlu” havalarını ifa edərkən zəngin zəngülələr işlətmiş, onları aşiq sənətinə uyğunlaşdıraraq zənginləşdirmişdir.

Xanəndələr zəngüləni muğamın ortasında, çox vaxt isə sonunda işlədirdilər. Aşıqlar isə müəyyən havanı başlayarkən və ya qurtararkən həzin zəngülələr vurmaqla oxuduqları havanı bəzəyir və onu daha da zənginləşdirərək dinləyiciyə çatdırırdılar. Aşiq Abbasqulu da klassik aşıqlar kimi xanəndə havalarında işlədilən zəngülələri aşiq səsinə, aşiq üsullarına gətirərək yeni çalarlarla təkmilləşdirmişdi. Getdikcə Aşiq Abbasqulunun ifaçılıq məharəti artırdı. O, Sadıq-candan tar çalmağı öyrənmişdi. Deyilənə görə bəzi məclislərdə muğam oxuyarkən saz ilə yox, tarın müşayiəti ilə özü çalıb-oxuyardı. Onun milli ruhda oynadığı “Tərəkmə” və “Qafqaz qaytağısı”na tamaşa edənlər doymurdu. Tiflisdə verdiyi konsertlər isə xüsusilə böyük rəğbətlə qarşılanırdı.

Ədəbi-musiqi məclisləri. Azərbaycanda milli musiqinin zənginləşməsində mühüm amillərdən biri də XIX əsrin ortalarından etibarən təşkil olunan ədəbi-musiqi məclisləri idi. Tanınmış musiqi bilicisi Xarrat Qulunun ölümündən sonra Kor Xəlifə Şuşada musiqi məktəbi açmışdı. Kor Xəlifənin ölümündən sonra məktəb bağlansa da, Şuşada “Nəvvabın məclisi”, Şamaxıda “Mahmud ağanın dərnəyi”, Bakıda isə sonradan musiqi məktəbinə çevrilmiş “Məşədi Mənsurovun salonu” fəaliyyət göstərirdi. Bu məclislərdə Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinə dair maraqlı söhbətlər aparılırdı (Şuşinski, 1985: 23).

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Şuşada, sonradan isə Bakıda “Şərq konserti” təşkil olunurdu. Birinci “Şərq konserti” 1901-ci ilin yayında Şuşada Ə.B.Haqqverdiyev tərəfindən təşkil edilmişdi (Şuşinski, 1985: 100). Bu konsertdə Aşıq Abbasqulu və Aşıq Nəcəfqulu birlikdə iştirak etmişdilər. 1902-ci ilin yanvarında Bakıda təşkil edilən birinci “Şərq konserti”nə məşhur çalğıçılarla yanaşı, Gülablı aşıqları da dəvət olunmuşdular. Konsertin ikinci şöbəsində çıxış edən Gülablı aşıqları böyük uğur qazanmışdılar. Aşıqlar dəstəsinə Qarabağda məşhur olan Aşıq Nəcəfqulu rəhbərlik edirdi. Tamaşaçılar Nəcəfqulunun neydə insanı vəcdə gətirən ifasına və Abbasqulunun təmiz və qüvvətli səsinə heyran olmuşdular (Kaspi, 1902 13 yanvar). Bundan sonra 1902-ci il yanvarın 23-də Bakıda növbəti “Şərq konserti” keçirilmiş, burada da Gülablı aşıqları xüsusi seçilmişdi. Konsertin sonunda Cabbar Qaryağdıoğlu, Şəkili Ələsgər, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Zəbul Qasım və Aşıq Abbasqulu birlikdə “Qarabağ şikəstəsi” oxumuşdular (Kaspi, 1902 25 yanvar).

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən məclislərin və konsertlərin davamı olaraq 1907-ci ildən “Şərq gecələri” keçirilməyə başlanmışdı. Bu gecələrin proqramı konsertlərə nisbətən daha geniş idi. Zaman keçdikcə “Şərq gecələri” məzmunca dəyişir, həm “Şərq konserti”, həm də kiçik teatr tamaşaları təqdim edilir, sonda isə rəqs təşkil olunurdu. İlk “Şərq gecəsi” Bakıda 1907-ci il yanvarın 20-də “Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” tərəfindən, ikinci isə 1915-ci il martın 13-də “Nicat” Cəmiyyəti tərəfindən keçirilmişdi (Şuşinski, 1985: 34-35). Bakıdan sonra Şuşa, Gəncə, Şəki və Tiflis şəhərlərində də “Şərq gecələri” təşkil edilirdi. XX əsrin 1920-ci illərindən etibarən bu gecələr müəyyən sənətkarların yaradıcılığına həsr olunan ədəbi-musiqili tədbir kimi keçirilirdi.

Bakıda təşkil edilən “Şərq gecələri”nə bir sıra aşıqlar kimi Aşıq Abbasqulu da dəvət olunurdu. 1915-ci il martın 13-də keçirilən “Şərq gecəsi”ndə o, Məşədi Zeynal, Şəkili Ələsgər, Hüseyn Ərəblinski və Hüseynqulu Sarabski ilə birlikdə iştirak etmişdi. Aşıq Abbasqulu həm saz, həm də söz ustası idi. O, ömrünün 50 ilini Azərbaycan milli mədəniyyətinin və musiqisinin zənginləşməsinə həsr etmiş yorulmaz bir mədəniyyət xadimi idi.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Aşıq Abbasqulu da sənət dostları ilə birlikdə mədəni quruculuq işlərində və milli musiqinin zənginləşməsində yaxından iştirak etmişdi. O, tez-tez kənd zəhmətkeşləri qarşısında, klublarda, mədəniyyət evlərində və konsert salonlarında geniş proqramla çıxış edirdi. 1930-cu illərin əvvəllərində Ağdam və Şuşada keçirilən “Şərq konsert”lərində məşhur xanəndələr və çalğıçılarla birlikdə səhnəyə çıxmış, 1931-ci ilin yazında isə Bakıda konsert vermək üçün dəvət olunmuşdu (Şuşinski, 1985: 105). Aşıqın yaradıcılığını izlədikdə görünür ki, Aşıq Abbasqulu aşıq və xanəndə ifa formalarında bəstələnmiş xalq musiqisinin ən yaxşı ifaçılarından idi. O, ifa etdiyi el havalarında insanları mərd, cəsarətli və vətənpərvər olmağa çağırır, Azərbaycan xalq sənətinin böyük təbliğatçısı kimi çıxış edirdi. Onun ifaçılıq məharəti milli musiqimizin inkişafına və zənginləşməsinə mühüm töhfə vermişdi.

1920-ci ildən etibarən Azərbaycan incəsənətinin inkişafında yeni dövr başlayırdı. Xalqın arzu

və istəkləri əsasən aşıq nəğmələrində öz əksini tapırdı. Saz, tar, tütək, balaban, kamança və digər musiqi alətləri xalq arasında daha geniş yayılırdı. Bayatılar, şikəstələr və mahnılar aşıqlar vasitəsilə el tədbirlərində səslənərək Azərbaycan incəsənətinin inkişafına və zənginləşməsinə xidmət edirdi.

1918-1920-ci illərdə Bakıda təntənəli “Azərbaycan gecələri” konsertləri keçirilirdi. Bu gecələr əslən Tərtər nahiyəsindən olan Behbudağa Cavanşirin adı ilə bağlı idi (Azərbaycan Demokratik Respublikası, 1990: 67). Qarabağ, Şirvan, Naxçıvan bölgələrində, Laçın, Kəlbəcər, Tovuz, Gədəbəy və digər rayonlarda aşıqlar yeni həyat mövzularında nəğmələr qoşurdular. Ələsgər, M.Bayramov, H.Bozalqanlı, Ə.Rzayev və başqa sənətkarlar həyat, əmək, məhəbbət və gözəllik mövzularında yeni mahnılar ifa edirdilər (Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi (ARDSPIHA), f. 69, siy. 1, iş 64: 218). Bunu Bakıda keçirilən birinci və ikinci aşıqlar qurultayları da təsdiqlədi. 1928-ci ildə Bakıda keçirilən Azərbaycan aşıqlarının birinci qurultayı xalq yaradıcılığının inkişafında mühüm rol oynamışdı (Azərbaycan tarixi, 2000: 346).

Ölkəmizin mədəni inkişafı və qeyri-maddi mədəni irsinin zənginliyi bir daha göstərir ki, Azərbaycan xalqı bütün dövrlərdə aşıq və xanəndəlik sənətini məhəbbətlə yaşatmış və ona ehtiram göstərmişdir. Xüsusilə, XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Şuşada, Şamaxıda, Bakıda fəaliyyət göstərən musiqi məclislərinin və klassik xanəndələrin Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, onun tərkib hissəsi olan xanəndəlik sənətinin inkişafına böyük təsiri olmuşdur.

Bu mühtədən xalqımızın içərisindən məlahətli səsləri və peşəkar sənətkarlıq bacarıqları ilə Qafqazda, Yaxın və Orta Şərqdə tanınan Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Səttar, Əbdülhəsən xan İqbal, Keştazlı Həşim, Ala Palazovlu, Molla Rza, Əbdülbaqi Zülalovlu, Cabbar Qaryağdı oğlu, Şahnaz Abbas, Keçəcioğlu Məhəmməd Həsəncə, Şəkili Ələsgər, Mirzə Məhəmmədhasən, Malıbəyli Həmid, Zəbul Qasım, Segah İslam, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Bülbül, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözelov, Xan Şuşinski kimi məşhur xanəndələr yetişmişdir (Şuşinski, 1985: 14-15). Onların fəaliyyəti Azərbaycanda muğam musiqisi məktəbinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Muğamın inkişafı məqsədilə 1923-cü ildə Türk musiqi texnikumu nəzdində xalq musiqisinə, xüsusilə muğamata dərinlən bələd olan xanəndə və musiqiçilərdən ibarət “Muğamat Komissiyası” adlı elmi şura yaradılmışdır. Şuraya Üzeyir Hacıbəyov rəhbərlik edirdi. Daimi üzvləri Cabbar Qaryağdı oğlu, Mirzə Fərəc, Səlyanlı Şirin, Qurban Pirimov və Mirzə Mənsur idi. Texniki katiblik isə 16 yaşlı Əfrasiyab Bədəlbəyliyə həvalə olunmuşdu (ARDSPIHA, f. 69, siy. 1, iş 63: 18).

Bu illərdə seçilən xanəndələrdən biri Cabbar Qaryağdı oğlu idi. O, 50 ildən artıq fəaliyyəti ərzində topladığı 270-dən çox xalq mahnısını və musiqi parçalarını Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının Elmi-Tədqiqat Kabinetinə təqdim edərək Azərbaycan xalq musiqisi fondunu zənginləşdirmişdi. Onun 30-dan çox mahnısı görkəmli bəstəkarlar Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayev tərəfindən nota alınmışdı (Şuşinski, 1985: 145). Cabbar Qaryağdı oğlu əvvəlki xanəndələrdən fərqli olaraq, Nizami, Füzuli, Zakir, Vəqif, Seyid Əzim Şirvani və Nəvəinin şeirlərindən istifadə etmiş, fars təsniflərinin əvəzinə Azərbaycan dilində təsniflər oxumağa başlamışdı (Şuşinski, 1985: 150). O, Şəkili Ələsgər və Qurban Pirimov ilə birlikdə Bakının yay klublarında təşkil olunan “Şərq musiqisi gecələri”ndə çıxış etmiş, daim xalqla iç-içə olmuşdur.

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinə xalq xanəndəsi kimi daxil olan sənətkarlardan biri də

Seyid Şuşinski idi. O, klassik Şərq və Azərbaycan muğamlarının incəliklərinə dərinləndən bələd idi. Seyid Şuşinski zəhmətkeş sənətkarlar sırasında özünə şərəfli mövqə qazanmış, musiqi mədəniyyəti tarixinə xanəndələrin böyük ustadı kimi daxil olmuşdur.

1938-ci il martın 13-də Bakıda Azərbaycan aşığılarının ikinci qurultayı keçirilmişdi (История Азербайджана, 1960: 58). Qurultayda Hüseynqulu Sarabski, Üzeyir Hacıbəyov, Səməd Vurğun kimi dahi sənətkarlar, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gəlmiş aşığılar iştirak etmişdilər. Görkəmli mədəniyyət xadimləri Üzeyir Hacıbəyov, Mehdi İbrahimov, Bülbül, Hüseynqulu Sarabski və Osman Sarıvəlli əsas məruzələrlə çıxış edərək aşığı yaradıcılığı haqqında böyük məhəbbətlə danışmışlar. Qurultayda aşığı sənətinin əhəmiyyəti, onun inkişafı, aşığıların savadlanması üçün təşkilati dəstək, yeni dastanların yaradılması, sənətkarlığın inkişaf yolları və mövcud nöqsanlar müzakirə edilmişdir. Bülbülün qurultaydakı çıxışı aşığı sənətinin xalqın tarixi, dili və mədəniyyətinin öyrənilməsi və təbliğində nə qədər əhəmiyyətli rol oynadığını bir daha göstərmişdir. O, aşığı mahnılarının xalqın yaradıcılığından və əməyindən doğduğunu, Qarabağ, Qazax və Lənkəranda çalınan havalardan söz açaraq 70-ə qədər hava adını çəkmiş, bunların heç birinin fars və ərəb adları daşmadığını, hamısının Azərbaycan mənşəli olduğunu vurğulamışdır (Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi (ARDƏİA), f. 34, siy. 1, iş 12: 118). Bülbül demişdir: “Mən xanəndələri sevirəm, özüm də xanəndəyəm. Amma aşığıları xanəndələrdən çox sevirəm. Ona görə ki, onlar oxumayaraq, heç bir məktəb keçməyərək, xalq içərisindən çıxıb xalqı daha yaxşı ifadə edirlər” (ARDƏİA, f. 34, siy. 1, iş 12: 123).

Musiqi sənətinin inkişafında, müasir Azərbaycan vokal sənətinin banisi Bülbülün təşəbbüsü ilə 1932-ci ildə yaradılmış elmi-tədqiqat musiqi kabineti mühüm rol oynamışdı (ARDA, f. 2988, siy. 1, iş 2: 46). Bu kabinet Azərbaycanda xalq musiqisinin bütün janrları üzrə material toplayan əsas mərkəz idi. Görülən işlər göstərir ki, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında 1932-1940-cı illəri yeni dövr hesab etmək olar. Bu illərdə müxtəlif janrların inkişafı üçün Azərbaycan musiqisi bütün imkanlara malik olmuşdur.

Azərbaycan muğamlarının nota yazılmasında bəstəkar T.Quliyev və Z.Bağırovun da böyük xidməti olmuşdur. Onlar hələ 1930-cu illərin ortalarında tarzən Mansur Mansurovun ifasında üç muğamı – “Rast”, “Zabul” və “Düghah” dəstgahlarını nota köçürərək nəşr etdirmişdilər. Bu not yazıları respublikanın mədəni ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdı.

Azərbaycan musiqi incəsənətinin inkişaf tarixinə nəzər saldıqda aydın olur ki, Azərbaycan mədəniyyətinin, o cümlədən xanəndəlik sənətinin inkişafında muğam musiqisinin xüsusi yeri vardır. Azərbaycan musiqisi milli zəmin üzərində inkişaf etmiş, eyni zamanda qabaqcıl dünyaya mədəniyyətinin dəyərli çalarlarından bəhrələnərək müasir səviyyəyə çatmışdır. Musiqi sənətimizin inkişafında xanəndəlik sənətinin və muğam musiqisinin rolu böyükdür. Xanəndələr xalq arasında olmuş, milli musiqimizi təbliğ etmiş, yaşatmış və qoruyub saxlamışlar.

Xanəndəlik sənətinin inkişaf tarixini izlədikdə görünür ki, Azərbaycan xanəndəlik sənəti muğam musiqisi ilə sıx əlaqədə inkişaf etmişdir. Muğam musiqisi sırf xalq yaradıcılığına əsaslandığı üçün min illər boyu nəsilən-nəslə keçərək zəngin irs yaratmışdır. Muğamat musiqimizin bünövrəsi və dayağıdır; yüzillər boyu xalqımızın yaratdığı mahnılar, təsniflər və oyun havaları muğamat üzərində formalaşmışdır.

Qədim keçmişlə bağlı olan muğamatın harada, nə vaxt və kim tərəfindən yaradıldığını dəqiq müəyyənləşdirmək çətindir. Çünki muğam musiqisi yalnız bir xalqa məxsus olmayıb, bir sıra

xalqların mədəniyyətinə daxildir. Bu baxımdan türk, fars, ərəb, hind və digər xalqların musiqisinin inkişafında muğamat mühüm rol oynamışdır. Lakin muğamların meydana gəlməsi, təşəkkülü və inkişafı prosesi hər ölkədə spesifik milli xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Musiqi aləmində öz ahəngləri, rəngləri və ifaçılıq üslubu ilə seçilən Azərbaycan muğamları xalqın arzuları və düşüncələri ilə sıx bağlı olmuşdur.

Muğamat opera, balet və simfonik əsərlər üçün də tükənməz mənbədir. Buna görə xalqımız böyükdən-kiçiyə onu sevir. Keçmişdən bu günə qədər muğam ən qiymətli sərvət kimi qorunmuşdur. Azərbaycan musiqisi tarixində muğamların əhəmiyyətindən bəhs edərkən, Üzeyir Hacıbəyov yazırdı: “Muğamat keçmiş dövrlərdən bəri Şərqi, xüsusilə Azərbaycanın klassik musiqi yaradıcılığı nümunəsi kimi tanınmışdır” (Kommunist, 15 avqust 1936). O, muğamatı yüksək qiymətləndirir və yazırdı: “Mən ‘Koroğlu’ operasını bir qədər sərbəst stildə yazmışam. Təcrübə göstərdi ki, opera geniş tamaşaçı kütlələrinə çatma bilmişdir və bunun səbəbi də operanı yazarkən onun musiqi mətnində və yaradıcılıq fantaziyamda muğam sistemini əsas götürməyim olmuşdur” (Hacıbəyov, 1939: 112).

Dahi Bülbül də muğamların inkişafını xanəndəlik sənəti ilə əlaqələndirirdi. O, düzgün olaraq qeyd edirdi ki, Azərbaycan klassik muğamlarının inkişaf tarixi onların ifaçıları ilə sıx bağlıdır. Fasiləsiz olaraq saat yarım, iki saat davam edən ifalar yaradan müğənnilər yalnız Azərbaycanda olmuşdur. Səttar, Cabbar Qaryağdı oğlu, Şəkili Ələsgər, Əbdülbağı, Seyid Şuşinski məhz belə xanəndələr idi. Azərbaycan muğamlarını məharətlə ifa etməklə xanəndələr əsrlər boyu nəsil-dən-nəslə ötürülən oxumaq məktəbi yaratmışlar. Muğamları gələcək nəsillərə çatdıran, onlara yeni guşələr və xallar əlavə edərək zənginləşdirən də xanəndələr olmuşdur (Məmmədova, 1967: 117). Qədim zamanlardan xalqımız el aşığını və xanəndələri böyük məhəbbətlə sevir, onlara həmişə hörmət göstərirdi.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, muğam sənəti orta əsrlərdə şəhərlərin inkişafı ilə bağlı olaraq meydana gəlmişdir. O dövrdə xanəndələr əsasən şəhər əyanlarının təşkil etdiyi ziyafətlərdə, toy şənliklərində və yarmarkalarda çıxış edirdilər. Onlar əsasən fars dilində yazılmış qəzəlləri və təsnifləri ifa etdiklərinə görə kəndlilər xanəndələri öz məclislərinə dəvət etməzdilər. Kənd məclislərinin yaraşığı isə aşıqlar və ya zurnaçılar dəstəsi olurdu. XX əsrin əvvəllərinə qədər varlı ailələr xanəndələri, orta təbəqə və şəhər yoxsulları zurnaçıları, kənd əhalisi isə aşıqları şənliklərinə dəvət edirdi. Lakin böyük toylara həm xanəndə, həm də aşıq dəstəsi çağırılır və növbə ilə ifa edirdilər (Hacıbəyov, 1965: 217).

Zaman keçdikcə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər, ədəbiyyat və incəsənətdə yaranan yeni motivlər muğam sənətini xalqa daha da yaxınlaşdırdı. Kənd toylarında və məclislərində xanəndə də xalqın sevimləsinə çevrildi. Cabbar Qaryağdı oğlundan sonra bu təşəbbüsə Malıbəyli Həmid, Qasım, Şəkili Ələsgər, İslam Abdullayev və Seyid Şuşinski kimi sənətkarlar qoşuldular. Onlar xalq arasında artıq fars təsnifləri deyil, Azərbaycan dilində təsniflər ifa edirdilər. Beləliklə, aşıq sənəti ədəbi qidasını zəngin xalq şeirindən alırdısa, muğam sənətinin ədəbi mənbəyi klassik Azərbaycan şeiri, xüsusilə qəzəl idi. Xanəndələr xalq mahnılarından da geniş şəkildə istifadə edirdilər.

Musiqi mədəniyyətimizin inkişafında klassik xanəndələrimizin böyük xidmətləri olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqının içərisindən məlahətli səsi və sənətkarlıq bacarıqları ilə Qafqazda, Yaxın və Orta Şərqdə məşhur olan xanəndələr yetişmişdir (Qasımov, 2007: 144). XIX əsrin ikinci yarısında muğam sənətinin inkişafı özünü açıq şəkildə göstərirdi. Lakin xanəndələrin tərkibi eyni deyildi. Saray xanəndələrindən, yəni varlılara xidmət edən müğənni-

nilərdən başqa “gəzəyən xanəndələr” də var idi. Gəzəyən xanəndələrin əksəriyyəti Tiflis, Şamaxı və Şuşa şəhərlərinin iri küçələrində, bazar və ticarət meydanlarında, eləcə də şəhər sənətkarları və xırda tacirlərin məclislərində çıxış edirdilər.

XIX əsrin sonunda Şuşada, sonra isə Şamaxı və Bakıda xüsusi musiqi məktəbləri açılmışdı. Ən məşhuru yaradıcısı Xarrat Qulu Məhəmməd oğlu olan Şuşa məktəbi idi. Burada 70-ə qədər sazəndə fəaliyyət göstərirdi (Şuşinski, 1985: 17). Xarrat Qulunun musiqi məktəbi dinə xidmət məqsədi güdsə də, Azərbaycanda vokal və çalğı musiqisinin inkişafında mühüm rol oynamış, bir sıra ustad sənətkarların yetişməsinə səbəb olmuşdur. Şuşanın görkəmli xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl, Şahnaz Abbas, Əbdülbaqi, Keştəzli Həşim, Keçəçioğlu Məhəmməd, Cabbar Qaryağdı oğlu və Sadıqcan həmin məktəbin yetirmələridir (Şuşinski, 1985: 21).

XIX əsrin ortalarında muğam sənəti ilə bağlı olaraq kaman və tar musiqi alətləri də təkmilləşir, yeni ifa üsulları meydana çıxırdı. Sadıqcan tara altı sim əlavə etmiş, artıq pərdələri çıxarmış və onu sinə üzərində çalmışdır. XX əsrin əvvəllərində isə Bakı, Şuşa, Gəncə kimi şəhərlərdə müşahidə olunan tərəqqi ziyafət məclislərinin artmasına, xanəndələr arasında təbəqələşməyə səbəb olmuşdu. Şəhər məclis və toyları dörd yerə bölünürdü: 1) Ürəfa məclisləri; 2) Əsnaf toyu; 3) Lotu toyları; 4) Erməni toyları, müxtəlif qonaqlıqlar və kef məclisləri (Şuşinski, 1985: 21).

Ürəfa məclislərinə seçilən, yüksək səviyyəli xanəndələr dəvət olunurdu. Bu məclislərdə muğamatı dərinlən bilən əsilzadələr iştirak edirdilər. Əsnaf toylarında xanəndəyə güzəşt edilir, dəstgah oxunduqdan sonra el havası çaldırılır və az sayda adamın oynamasına icazə verilir. Bu məclislərə nisbətən zəif xanəndələr dəvət olunurdu. “Lotu toyları”nda əsas məqsəd pul toplamaq idi. Bu toylara 2–3 xanəndə və bir zurnaçı dəstəsi çağırılır, dəstgah oxumağa vaxt qalmırdı. Belə toylara ən çox Bakıda rast gəlinirdi. Erməni toylarında isə musiqiçilər erməni olsa da, oxuyanlar azərbaycanlı xanəndələr idi. Üzeyir Hacıbəyov bu barədə yazırdı: “Erməni və gürcülərdən Azərbaycan musiqisini özlərinə sənət edənlər çoxdur” (Hacıbəyov, 1965: 224).

Xanəndəlik sənətinin inkişafında XIX əsrin ortalarından təşkil olunan ədəbi-musiqi məclisləri mühüm rol oynamışdır. Bu məclislər musiqimizin milli ruhunu, onun dilini yad meyllərdən təmizləmiş, muğamatın saflığını qorumuş və onun sıxışdırılması təhlükəsinə qarşı müqavimət göstərmişdir. Beləliklə, muğam musiqisinin təsiri ilə inkişaf edən xanəndəlik sənəti XX əsrdə Azərbaycan xalqının dəyərli mədəni sərvətinə çevrilmişdir. Lakin əsrin sonunda muğam musiqisinə müəyyən biganəlik yaranmış və onun assimilyasiya olunma təhlükəsi ortaya çıxmışdı.

Dövlət siyasəti. Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu dövlət siyasəti, mədəniyyətə göstərilən qayğı bu sərvətlərin qorunmasında və təbliğində həlledici rol oynamışdır. Xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin üzvü olduğu dövrdən başlayaraq UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın göstərdiyi tarixi xidmətlər, keçirilən muğam müsabiqələri milli musiqimizə, aşiq sənətinə, muğamımıza və ümumilikdə qeyri-maddi mədəni irsimizə olan biganə münasibətin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu səylər nəticəsində qeyri-maddi mədəni irsimizin UNESCO-nun siyahısına salınması istiqamətində yeni mərhələ başlanmışdır.

Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində Qarabağ və ətraf yeddi rayonda Azərbaycanın tarixi, mədəni, dini abidələri barbarcasına dağıdılmış və qəsdən məhv edilmişdir. Bu vandalizm “Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında” 1954-cü il Haaqa Konvensiyası, UNESCO-nun “Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında” 1972-ci il Konvensiyası və “Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında” 1992-ci il Avropa Konvensiyasına zidd

olsa da, beynəlxalq birlik bu siyasətə qarşı qəti mövqe ortaya qoymamışdır. Halbuki bu abidələr və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri mədəni inkişafın göstəriciləridir. Buna görə də onların qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

1992-ci ilin iyununda Azərbaycan UNESCO-ya üzv qəbul edilmiş, 1996-cı ildə təşkilatla əməkdaşlıq sahəsində memorandum imzalanmışdır. 2004-cü il avqustun 13-də Azərbaycanın şifahi xalq ədəbiyyatının və musiqi irsinin qorunması sahəsindəki xidmətlərinə görə Milli Məclisin deputatı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva UNESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülmüşdür. Bundan sonra Azərbaycan ilə UNESCO arasındakı əməkdaşlıq daha da genişlənmişdir.

UNESCO yarandığı gündən bəşəri dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində ardıcıl fəaliyyət göstərir. Hərçənd, 30 ilə yaxın müddətdə Azərbaycanın 20 faiz ərazisinin işğal altında qalmasına və mədəni irsin məhv edilməsinə münasibətdə passiv mövqe nümayiş etdirmişdir. Bununla belə, muğam sənəti, Novruz bayramı, aşıq və xalça sənəti UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Repräsentativ Siyahısına daxil edilmişdir. Bu, milli mədəni maraqlarımızı və dövlətimizin mədəniyyətimizə verdiyi dəyəri göstərməklə yanaşı, bəşəri məqsədlərə xidmətin də ifadəsidir.

Azərbaycan xalçaları uzun illər başqa ölkələrdə “İran” və ya “Qafqaz” xalçaları kimi təqdim edildiyi halda, bu gün artıq dünya miqyasında “Azərbaycan xalçaları” adı ilə tanınır. UNESCO-nun “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” 2003-cü il Konvensiyası əsasında fəaliyyət göstərən Hökumətlərarası Komitə 2006-cı ildən etibarən ildə bir dəfə toplanır. 2013-cü ildə keçirilən 8-ci sessiyaya Bakı ev sahibliyi etmişdir. Hazırda 180 ölkə tərəfindən ratifikasiya olunmuş bu Konvensiyanı Azərbaycan Respublikası 18 yanvar 2007-ci ildə qəbul etmişdir. Ölkəmiz 2018-2022-ci illərdə Komitənin üzvü olmuşdur (Mədəniyyət, 18 dekabr 2020: 1; 3).

UNESCO tərəfindən qeyri-maddi mədəni irs nümunələrimizin siyahıya salınması ardıcılığını göstərəkən xatırlatmaq yerinə düşər ki, Azərbaycan muğam sənəti hələ 7 noyabr 2003-cü il tarixində UNESCO tərəfindən “Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin şah əsəri” elan edilmişdi. Qeyri-maddi mədəni irslə bağlı Konvensiya 2008-ci ildə qüvvəyə minəndən sonra, tərtib edilən Repräsentativ siyahıya da ilk olaraq muğam sənətimiz salınmışdı. Bu barədə qərar isə 2008-ci il 4-8 noyabr tarixində Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 3-cü sessiyasında qəbul olunmuşdur (UNESCO, 2008).

“Azərbaycan Aşıq Sənəti” və “Novruz” çoxmillətli nominasiya (Azərbaycan, Hindistan, İran, Qırğızıstan, Pakistan, Türkiyə, Özbəkistan) kimi, 28 sentyabr - 2 oktyabr 2009-cu il tarixində Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Əbu-Dabi şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 4-cü sessiyası çərçivəsində qəbul edilmiş qərara əsasən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin Repräsentativ siyahısına daxil edilmişlər. Həmin ilin 28 noyabr - 2 dekabr tarixlərində Efiopiyanın Əddis-Əbəbə şəhərində keçirilmiş Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitənin 11-ci sessiyasında Əfqanıstan, İraq, Qazaxıstan, Tacikistan, Türkmənistan da nominasiyaya qoşulmuşlar (UNESCO, 2009).

Öz unikalılığı ilə seçilən «Azərbaycanın xalçası» və xalçaçılıq sənəti 2010-cu il 15-19 noyabr tarixlərində Keniya Respublikasının Nayrobi şəhərində keçirilən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin V sessiyasında UNESCO-nun Bəşəriyyətin

qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdi. Bu hadisə, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xalqımızın mədəniyyətinə göstərdiyi yüksək qayğının, həmçinin Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin qorunması və beynəlxalq səviyyədə təbliği məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və İESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın dəstəyi ilə həyata keçirilən silsilə tədbirlər nəticəsində mümkün olmuşdu (UNESCO, 2010).

“Tar və onun ifaçılıq sənəti” 3-7 dekabr 2012-ci il tarixində Parisdə keçirilən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 7-ci sessiyası çərçivəsində qəbul edilmiş qərara əsasən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2012).

“Azərbaycan Respublikasında Çövkən - ənənəvi Qarabağ atüstü oyunu” 2-8 dekabr 2013-cü ildə Bakıda keçirilən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 8-ci sessiyası çərçivəsində qəbul edilmiş qərara əsasən UNESCO-nun Təcili qorunmaya ehtiyacı olan Qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2013). Bununla yanaşı, “Ənənəvi kələğayı sənəti və simvolizmi, qadın ipək baş örtüklərinin hazırlanması və istifadə olunması” 24-28 noyabr 2014-cü il tarixində Parisdə keçirilən Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 9-cu sessiyasında UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2014). Öz unikalılığı ilə seçilən “Lahıcın misgərlik sənəti” 30 noyabr - 4 dekabr 2015-ci il tarixində Namibiyada keçirilmiş Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 10-cu sessiyasında UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2015).

Azərbaycanda “Nazik çörəyin hazırlanma və bişirilməsi xüsusilə seçilən bir mədəniyyət nümunəsidir. Bu nümunənin timsalı olaraq lavaş, katırma, jupka, yufka” (yuxa), 2016-cı ilin 28 noyabr - 2 dekabr tarixlərində Efiopiyanın Əddis-Əbəbə şəhərində keçirilmiş Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitənin 11-ci sessiyasında çoxmillətli nominasiya kimi UNESCO-nun Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2016).

Dolma (sarma) - Azərbaycanın qədim milli xörəklərindən biridir. Dünyada dolmanın 30-a yaxın növü var, türk sözü olub, mənaca “dolmaq” felindən götürülüb. Qeyri-maddi mədəni irs nümunəmiz, mədəni kimliyin göstəricisi olan “Dolmanın bişirilməsi və paylaşılması ənənəsi” 2017-ci ilin 6 dekabr tarixində Koreya Respublikasının Cecu adasında keçirilən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 12-ci sessiyasında UNESCO-nun Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2017a).

Azərbaycan yüz illərlə musiqi alətlərinin hazırlanması və ifaçıları ilə seçilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq “Kamança simli musiqi alətinin hazırlanma və ifaçılıq sənəti” çoxmillətli nominasiya kimi (İran İslam Respublikası və Azərbaycan) 2017-ci ilin 7 dekabr tarixində Koreya Respublikasının Cecu adasında keçirilən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 12-ci sessiyasında UNESCO-nun Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2017b). Kamança Azərbaycanın ən qədim musiqi alətlərindən biridir. “Kamança” adı ilə bu alət Azərbaycanda, İranda, Qafqazın müxtəlif ölkələrində tanınır. Misirdə “Kamanqa”, Orta Asiyada isə “Qışek” adlanır. Dəfələrlə UNESCO-dakı konsertlərdə məhz Azərbaycan musiqiçiləri kamançada ifalar səsləndirib. Müza-

kirələr zamanı erməni tərəfi, hər zaman olduğu kimi, kamançaya da sahib çıxmağa çalışaraq təxribatçı çıxışlar ediblər. Amma onların təxribatının qarşısı alınıb. Azərbaycan nümayəndələri faktlara söykənən dəlillərə əsas gətirərək kamançanın məhz Azərbaycana aid olmasını qarşı tərəfin diqqətinə çatdırıb bilmişlər. Bu məsələdə də Türkiyənin UNESCO-dakı nümayəndə heyətinin üzvləri Azərbaycana dəstək nümayiş etdirmişlər. Əslində isə musiqişünaslarımızın söylədikləri kimi, ermənilər kamançada ifa etməyi birgə yaşadığımız dövrlərdə Azərbaycan sənətçilərindən öyrənmişlər. Onlar muğamı bilmədiyi üçün azərbaycanlı xanəndənin və tarın ifasını kamançada təkrar etmişlər.

2018-ci ilin 26 noyabr - 1 dekabr tarixlərində Mavriki Respublikasının paytaxtı Port-Luis şəhərində keçirilən 13-cü sessiyada da qeyri-maddi mədəni irsimizlə bağlı iki nominasiya qəbul olunub. “Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri” nominasiyası UNESCO-nun “Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı”na, Azərbaycanın Türkiyə və Qazaxıstan ilə birgə təqdim etdiyi “Dədə Qorqud irsi – dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi” nominasiyası isə Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprezentativ siyahıya daxil edilib (UNESCO, 2018a).

Azərbaycanda ənənəvi qrup rəqsi, xüsusilə kollektiv çıxışlara əsaslanan rəqs nümunəsi olan Yallı rəqsi xalqın toy-düynələrində və müxtəlif bayram tədbirlərində müstəqil şəkildə icra olunur. Çox vaxt rəsmi tədbirlərdə bu rəqsi icra edənlər planlaşdırılmış qaydada təlim keçmiş rəqqaslar olurlar. Bu qeyri-maddi mədəni irsimiz 2019-cu ilin böyük uğurlarından biri olaraq Bakıda UNESCO-nun Ümumdünya irs Komitəsinin 43-cü sessiyasında İrs siyahısına daxil edilmişdir (UNESCO, 2018b).

2020-ci ilin 16 dekabrı da Azərbaycanın mədəniyyət təqviminə və zəngin mədəni irs tarixinə əlamətdar gün kimi yazıldı. Həmin gün UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 15-ci sessiyasında mədəni irsimizin daha iki nümunəsi - ənənəvi Nar bayramı və Azərbaycan, Türkiyə, İran və Özbəkistanın birgə təqdim etdiyi miniatür sənəti “Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi üzrə Reprezentativ siyahı”ya daxil edilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Beləliklə, ölkəmizin UNESCO siyahılarına daxil edilən qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin sayı 15-ə çatdı (UNESCO, 2020b).

Hər zaman olduğu kimi, bu dəfə də Ermənistan Respublikası sessiyadan bir neçə həftə öncə UNESCO-ya etiraz müraciətləri göndərərək sözügedən nominasiya sənədində Azərbaycanın Qarabağ ərazisində miniatür sənəti ilə bağlı məsələlərin qeyd edilməsinin guya yolverilməz olduğunu ifadə etmişdi. Bununla yanaşı, Qarabağ miniatür sənətinin yalnız ermənilərə və xristian irsinə aid olduğu iddia edilmişdi. Azərbaycan tərəfindən isə beynəlxalq hüququn prinsiplərinə, 2003-cü il Konvensiyasının ruhuna və tarixi həqiqətlərə istinad olunaraq təxribatçı ölkəyə layiqli cavab verilmişdi.

Ölkəmiz üçün mühüm önəm kəsb edən bu qərarın qəbulu Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın dəstəyi, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və Xarici İşlər Nazirliyi, UNESCO yanında Azərbaycan Respublikasının Daimi Nümayəndəliyi və UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Komissiyasının birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkün olmuşdu.

Ümumilikdə götürdükdə UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına Azərbaycandan 24 nümunə daxildir. Bunlardan 22-si Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin Reprezentativ

siyahısına, 2-si isə Qarabağ atı ilə oynanılan Çövkən atüstü oyunu və Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri – Yallı, Köçəri, Tənzərə “Təcili qorunmağa ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı”na daxil edilmişdir. Azərbaycandan seçilmiş UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs nümunələri “Avropa və Şimali Amerika” kateqoriyasında götürülür. Azərbaycan irs nümunələrindən 12-si sırf özümüzə məxsus, 12-si isə çoxmillətlidir (22, s. 3). Beləliklə, göründüyü kimi, Azərbaycanın mədəni inkişafını izlədikcə onun mədəni və qeyri-maddi mədəni irs baxımından zəngin olmasının şahidi oluruq. Bu irs qeydə alınmış və UNESCO-nun maddi mədəni irs siyahısına daxil edilərək dünya mədəni irsinin bir hissəsinə çevrilmişdir. Bundan sonra da çalışmalıyıq ki, UNESCO-da yer almayan Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irs nümunələri də öz yerini tutsunlar.

Nəticə. Azərbaycanda mədəni irsin qorunması üzrə görülən işlər gələcəkdə daha geniş imkanların açılmasına şərait yaradır. Mövcud uğurlar siyahıya salınmamış qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin araşdırılmasına və beynəlxalq səviyyədə tanıtılmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Qarabağ və digər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məhv edilmiş irs nümunələrinin bərpası və sənədləşdirilməsi həm tarixi ədalətin bərpasına, həm də beynəlxalq müstəvidə ölkənin mövqeyinin möhkəmlənməsinə xidmət edə bilər. Dövlət qurumlarının fəaliyyəti ilə yanaşı, ictimai təşkilatların, alimlərin və yerli icmaların bu sahəyə cəlb edilməsi daha səmərəli nəticələr verə bilər. UNESCO ilə əməkdaşlığın davam etdirilməsi Azərbaycanın mədəni irs siyasətinin beynəlxalq miqyasda güclənməsinə şərait yaradır. Təhsil proqramlarında və maarifləndirici layihələrdə mədəni irs mövzularının geniş yer alması gənc nəslin bu sahəyə marağını artırmağa bilər. Çoxmillətli nominasiya təşəbbüslərinin artırılması Azərbaycanın regional əməkdaşlıqda mövqeyini daha da gücləndirə bilər. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi mədəni irsin qorunması və təbliğinin müasir tələblərə uyğun inkişafına töhfə verə bilər. Beynəlxalq platformalarda Azərbaycanın maraqlarını müdafiə edən mədəni diplomatiya təşəbbüsləri ölkənin nüfuzuna müsbət təsir göstərə bilər. Ümumilikdə, mədəni irsin qorunması yalnız tarixi dəyərlərin saxlanması deyil, həm də müasir dövrdə onun yaşadılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan tarixi: 7 cildə, VI c. (Aprel 1920–İyun 1941). (2000). Bakı: Elm.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 57, siy. 1, iş 343.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 57, siy. 1, iş 410.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 57, siy. 1, iş 1164.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 57, siy. 5, iş 1.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 57, siy. 7, iş 11.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 410, siy. 1, iş 12.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA). (t.y.). F. 2988, siy. 1, iş 2.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi (ARDSPIHA). (t.y.). F. 69, siy. 1, iş 63.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi (ARDSPIHA). (t.y.). F. 69, siy. 1, iş 64.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi (ARDƏİA). (t.y.). F. 34, siy. 1, iş 12.

Azərbaycan Demokratik Respublikası. (1990). Azərbaycan hökuməti 1918-1920. Bakı: Gənclik.

Hacıbəyov, Ü. (1939). Musiqidə xalqçılıq. İnqilab və mədəniyyət, (5).

Hacıbəyov, Ü. (1965). Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər (Əsərləri, c. 2). Bakı.

Hacıbəyov, Ü. Ə. (1985). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı.

Hüseynov, R. B. (1989). Vaxtdan uca. Bakı: İşıq.

Kaspi. (1902, 13 yanvar). Kaspi qəzeti.

Kaspi. (1902, 25 yanvar). Kaspi qəzeti.

Kommunist. (1936, 15 avqust). Kommunist qəzeti, № 188.

Mədəniyyət. (2020, 18 dekabr). Mədəniyyət qəzeti.

Məmmədova, A. (1967). Bülbül. Bakı.

Paşayev, N. A. (1986). Nəriman Nərimanov və Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı: Azərənəşr.

Qasimov, Ş. M. (2007). Azərbaycan SSR yaradıcılıq ittifaqlarının yaranması və fəaliyyəti (1920-30-cu illər). Bakı: Elm.

Şuşinski, F. (1985). Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı.

UNESCO. (2008). Azerbaijani Mugham. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/azerbaijani-mugham-00039>

UNESCO. (2009). Art of Azerbaijani Ashiq. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-azerbaijani-ashiq-00253>

UNESCO. (2010). Traditional art of Azerbaijani carpet weaving in the Republic of Azerbaijan. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-art-of-azerbaijani-carpet-weaving-in-the-republic-of-azerbaijan-00389>

UNESCO. (2012). Craftsmanship and performance art of the Tar, a long-necked string musical instrument. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-and-performance-art-of-the-tar-a-long-necked-string-musical-instrument-00671>

UNESCO. (2013). Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/USL/chovqan-a-traditional-karabakh-horse-riding-game-in-the-republic-of-azerbaijan-00905>

UNESCO. (2014). Traditional art and symbolism of Kelaghayi, making and wearing women's silk headscarves. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-art-and-symbolism-of-kelaghayi-making-and-wearing-women-s-silk-headscarves-00669>

UNESCO. (2015). Copper craftsmanship of Lahij. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/copper-craftsmanship-of-lahij-00675>

UNESCO. (2016). Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/flatbread-making-and-sharing-culture-lavash-katyrma-jupka-yufka-01181>

UNESCO. (2017a). Art of crafting and playing with Kamantcheh/Kamancha, a bowed string musical instrument. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-crafting-and-playing-with-kamantcheh-kamancha-a-bowed-string-musical-instrument-01286>

UNESCO. (2017b). Dolma making and sharing tradition, a marker of cultural identity. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/dolma-making-and-sharing-tradition-a-marker-of-cultural-identity-01188>

UNESCO. (2018a). Heritage of Dede Qorqud/Korkyt Ata/Dede Korkut, epic culture, folk tales and music. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/heritage-of-dede-qorqud-korkyt-ata-dede-korkut-epic-culture-folk-tales-and-music-01399>

UNESCO. (2018b). Yalli (Kochari, Tenzere), traditional group dances of Nakhchivan. UNESCO List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/USL/yalli-kochari-tenzere-traditional-group-dances-of-nakhchivan-01190>

UNESCO. (2020a). Art of miniature. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-miniature-01598>

UNESCO. (2020b). Nar Bayrami, traditional pomegranate festivity and culture. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/nar-bayrami-traditional-pomegranate-festivity-and-culture-01511>

UNESCO. (2022a). Sericulture and traditional production of silk for weaving. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/sericulture-and-traditional-production-of-silk-for-weaving-01890>

UNESCO. (2022b). Telling tradition of Nasreddin Hodja/ Molla Nesreddin/ Molla Ependi/ Apendi/ Afendi Kozhanasyr Anecdotes. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/telling-tradition-of-nasreddin-hodja-molla-nesreddin-molla-ependi-apendi-afendi-kozhanasyr-anecdotes-01705>

UNESCO. (2022c). Pehlevanliq culture: traditional zorkhana games, sports and wrestling. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/pehlevanliq-culture-traditional-zorkhana-games-sports-and-wrestling-01703>

UNESCO. (2022d). Culture of Çay (tea), a symbol of identity, hospitality and social interaction. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/culture-of-cay-tea-a-symbol-of-identity-hospitality-and-social-interaction-01685>

UNESCO. (2023a). Iftar/Eftari/Iftar/Iftar and its socio-cultural traditions. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/iftar-eftari-iftar-iftar-and-its-socio-cultural-traditions-01984>

UNESCO. (2023b). Art of illumination: Təzhib/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik. UN-

ESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-illumination-tzhib-tazhib-zarhalkori-tezhip-naqqoshlik-01981>

UNESCO. (2023c). Craftsmanship of mother of pearl inlay. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-of-mother-of-pearl-inlay-01874>

UNESCO. (2023d). Craftsmanship and performing art of balaban/mey. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-and-performing-art-of-balaban-mey-01704>

UNESCO. (2024a). Tandir craftsmanship and bread baking in Azerbaijan. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/tandir-craftsmanship-and-bread-baking-in-azerbaijan-02120>

UNESCO. (2024b). Nawrouz, Novruz, Nowrouz, Nowrouz, Nawrouz, Nauryz, Nooruz, Nowruz, Navruz, Nevruz, Nowruz, Navruz. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Əldə edilib: 10.08.2025. <https://ich.unesco.org/en/RL/nawrouz-novruz-nowrouz-nowrouz-nawrouz-nauryz-nooruz-nowruz-navruz-nevruz-nowruz-navruz-02097>

История Азербайджана (1960). В 3 т. Т. II. Баку: Издательство Академии наук Азербайджанской ССР.

Göndərildi: 08.08.2025

Qəbul edildi: 22.08.2025

Təqdim etdi: Şikar Qasimov

İstinad: Qasimov, Ş. (2025). Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irsi və onun YUNESKO-dakı yeri. F. Xəlilli (Hazırlayan). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. (s. 87-102). Bakı: Xan. <https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1087>

MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz XƏLİLLİ
BAKİ - 2025